

SMELTĖS ISTORIJOS KLAUSIMAI

Vasilijus Safronovas

Didžiausio Klaipėdos priemiesčio – Smeltės – istorija nebuvo detalai nagrinėta. Istorikas Johannes Sembritzkis pateikė faktų iš Smeltės istorijos¹, tačiau jie išmėtyti per visus tris jo veikalus, be to, iš šių faktų beveik neįmanoma susidaryti vaizdo, kokia buvo Smeltės priemiesčio raida. Iš lietuvių autorių Jonas Tatoris bene vienintelis užsiminė apie miestą supusių gyvenviečių praeitį². Vis dėlto J. Tatoris šiam klausimui neskyrė daug dėmesio, todėl kai kurie šio autoriaus teiginiai, kaip matysime, nesutaps su šiuo straipsnyje siūloma Smeltės raidos rekonstrukcija. Ruošiant šį tekstą, buvo peržiūrėta didžioji dalis pasirinktai temai aktualios publikuotos medžiagos, tačiau iškart būtina pripažinti, kad skurdūs šaltiniai iš tikrųjų smarkiai riboja bandymus išsamiau interpretuoti Smeltės raidą. Todėl šiame straipsnyje bandoma detaliau paliesti iš esmės tik keletą klausimų, kuriuos, įvertinant minėtą medžiagos ribotumą, dar įmanoma aptarti. Tai – Smeltės teritorijos apimties klausimas, kai kurie juridiniai ir pramoninės raidos aspektai, urbanistinė priemiesčio raida.

1. Smeltės definicija ir designatas

Norėdami geriau įsivaizduoti, apie kokią teritoriją šis tekstas, pirmiausia turėtume apibrėžti, kas traktuotina kaip Smeltė ir kaip ši traktuotė kito.

Tradicškai Smeltės priemiestis suvokiamas kaip palei marias į pietus nuo Klaipėdos plytėjusi užmiesčio teritorija. Iškart norėtusi patikslinti, kad tai – moderniuoju laikų požiūris, kadangi teritorijos, vadintos Smelte, apimtis ir pobūdis istoriškai kito. Dar XVIII a. pab. į pietvakarius nuo Klaipėdos, tuoj už Malūnų vartų, buvo Spitzhuto dvarvietė, greta jos – vadinamoji Friedrichsröhde arba Friedrichsgnade, o kiek toliau į pietus – Gintaro pelkės (*Bernsteinbruch*) kaimas. Juridiškai visi šie arčiausiai miesto buvę pietvakariniai priemiesčiai tik XIX a. tapo Smeltės dalimi, todėl ir mūsų Smeltės supratimas turėtų remtis būtent tuo. Tiesa, reikia taip pat pažymėti, kad sprendžiant iš senųjų planų Gintaro pelkėje buvusio kaimo integracija į Smeltę buvo prasidėjusi jau XVIII a., nes kai kuriuose to laiko planuose jis nežymimas kaip atskiras kaimas, bet jau kaip Smeltės dalis (žr. toliau).

Pavarčius prieinamiausią literatūrą, tampa aišku buvus dvi Smeltes: Karališkąją ir Bajoriškąją³. Karališkąją Smeltę J. Tatoris lokalizuoja prie Smeltalės žiočių, o Bajoriškąją – kiek šiauriau. Ji, anot J. Tatorio, ribojosi su Gintaro pelke⁴. Tačiau iš kartografinių dokumentų akivaizdžiai matyti, kad toks Smeltės skirstymas yra gana vėlyvas, o J. Tatorio apibrėžta Smeltės dalių lokalizacija nevisai atitinka tikrovę. Karališkosios ir Bajoriškosios Smeltės pavadinimai labiau paplito, atrodo, tik XIX a. Sprendžiant iš kartografinių šaltinių bei kelių J. Sembritzkio užuominų, Karališkoji Smeltė tuo metu apėmė visą Smeltės teritoriją abiejuose Smeltalės krantuose, išskyrus Bajoriškąją Smeltę ir galbūt dar kelias privačias valdas. Tuo tarpu Bajoriškoji Smeltė yra pažymėta vos keliuose XIX–

¹ J. Sembritzki, *Geschichte der königlich preussischen See- und Handelsstadt Memel*, Memel, 1900 (toliau – J. Sembritzki, *Geschichte der Stadt...*); J. Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert*, Memel, 1902 (toliau – Sembritzki, *Memel...*); J. Sembritzki, *Geschichte des Kreises Memel*, Memel, 1918 (toliau – Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*).

² J. Tatoris, *Senoji Klaipėda*, Vilnius, 1994, p. 46–58 (toliau – Tatoris...).

³ „Smeltė“, in *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija* (toliau – MLTE), t. 3, Vilnius, 1971, p. 241–242; Tatoris..., p. 54.

⁴ Tatoris..., p. 54.

XX a. Klaipėdos apskrities žemėlapiuose – ji, skirtingai nei manė J. Tatoris, užėmė teritoriją dešiniame Smeltalės žiočių krante⁵.

Beveik nėra abejonių, kad pavadinimai Karališkoji ir Bajoriškoji Smeltė atsirado kaip žemėvaldos priklausomybės atskyrimo padariniai. Pagal 1657 10 11 kurfiursto privilegiją Gedminai, kuriems XVII a. pr. Smeltėje priklausė bent 127 ha žemės⁶, gavo Kulmo, o 1707 06 22 – dar ir bajoriškojo dvaro (*Rittergut*) teises (*adlige Rechte*)⁷. Taigi anksčiau Gedminų valdyta valstybinė, arba karališkoji (domenu), žemė tapo privačia bajoriškąja. Taip, atrodo, ir atsiranda Bajoriškoji Smeltė – kaip bajoriškojo Gedminų dvaro valda Smeltėje.

Karališkąja Smelte pamažu turėjo būti įvardyta visa likusi kaimo dalis. Vėliau, XIX a., šie pavadinimai dar labiau paplito, kadangi buvo taikomi bendruomenėms vadinti. Tuo tarpu iki XIX a. tokie pavadinimai kartografiniuose šaltiniuose apskritai neminimi. Pvz., J. Naronovičiaus-Naronskio sudarytame 1670 m. Klaipėdos apylinkių žemėlapyje Smeltės kaimas dešiniame Smeltalės krante vadinamas didžiąja Smelte (*g. Schmelz*), o kairiajame – mažąja Smelte (*k. Schmelz*)⁸. Analogiška situacija užfiksuota 1725 m. žemėlapyje⁹. Net ir XIX a. (iki pat XX a. pr.) žemėlapiuose fiksuojami pavadinimai yra tiesiog Smeltė (*Schmelz*), Aukštutinė Smeltė (*Ober-Schmelz*) ir Žemutinė Smeltė (*Unter-Schmelz*)¹⁰. Tai liudija, kad Karališkoji ir Bajoriškoji Smeltė buvo iš esmės vien bendruomenių, sukurtų XIX a. vid., pavadinimai. Be to, reikia pažymėti, kad toks skirstymas bendruomenėmis buvo labiau juridinio statuso klausimas. Visa Smeltė net ir XIX a. neretai suvokiama kaip vientisas darinys. Tai atsispindi ir kartografiniuose šaltiniuose.

2. Kaimo raida XVI–XVIII amžiais

Bandant atkurti esminius Smeltės kaimo urbanistinės raidos momentus, pirmiausia reikia pažymėti, kad iš XIX amžiaus Smeltės sudedamųjų dalių anksčiausiai (jau XVI a.) minimos yra Smeltės ir Gintaro pelkės kaimai. Aptikti kokių nors duomenų apie anksčiau šiame ruože egzistavusias gyvenvietes, įvertinant tuometinę viso krašto apgyvendinimo būklę, tikėtis būtų sunku.

Anksčiausia žinia apie Smeltėje buvusią vietovę mus pasiekia kol kas tik iš 1503 m.: tuo metu minima Smeltės smuklė, veikusi ir anksčiau. Tokia šaltinių ir jų teikiamos informacijos padėtis leistų teigti, kad Smeltės istorija pradėtina nuo smuklės, tačiau nėra galimybių nustatyti, kas atsirado anksčiau (smuklė ar kaimas). J. Sembritzkis miesto istorijoje rėmėsi 1503 10 14 Klaipėdos komituro Michelio von Schwabeno privilegija, kurios tekstas mums, deja, nežinomas. Vis dėlto iš to, ką pateikė¹¹ Sembritzkis, galima teigti, kad jau XV a. pab. galvijų ūkio valdytojui (*der Hofmeister des Viehhofs*) Christophui tikrai priklausė teritorija su smukle, pagal šią privilegiją užrašyta Nickeliui Bachseni. Kalbant apie galvijų ūkį, matyt, turimas omeny piliai priklausęs būsimasis Sendvario

⁵ Karte von Ost-Preussen und West-Preussen. Aufgenommen unter Leitung des Preussischen Staats-Ministers Frey Herrn von Schrötter, Friedrich in den Jahren 1796 bis 1801; Topographisch militärische Charte von den Königreichen Preussen und Polen und dem Grossherzogtum Posen in 85 Sectionen, unternommen von dem Geographischen Institute, entworfen und gezeichnet von F. W. Streit und C. F. Weiland, Weimar, 1815; Karte des Kreises Memel, 3. Auflage, Oskar Eulitz Verlag, 1918. Visi žemėlapiai saugomi Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje (MLIM).

⁶ Apie 1620 m. Gedminų valdytojo Wilhelmo Wirdganderio sūnui Wilhelmui Smeltėje priklausė smuklė bei 7 ūbai ir 10 margų (127 ha) žemės: J. Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*, Klaipėda, 1 t., 2002, p. 81 (toliau – Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*); Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 58.

⁷ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 58–59.

⁸ J. Naronski, *Districtus Memeliensis*, 1670. J. Naronovičiaus-Naronskio 1670 m. Klaipėdos distrikto žemėlapio originalas saugomas Prūsijos slaptajame kultūros paveldo archyve Berlyne (toliau – Naronski, *Districtus Memeliensis...*).

⁹ *Districtus Memmeliensis inducatu Prussia eiusque tractu Schalavoniae, c. 1725*, MLIM.

¹⁰ Karte der Umgegend von Memel. Aufgenommen und herausgegeben von der topographischen Abteilung des Königl. Preuß. Grossen Generalstabes, 1860–1868, Lietuvos jūrų muziejus, LJM MA, p. m. 556 (toliau – Karte der Umgegend von Memel, 1860–1868...); Ostsee Küste von Ostpreussen und Kurisches Haff, 1915, LJM.

¹¹ Sembritzki, *Geschichte der Stadt...*, S. 53–54.

galvijų ūkis, tuo metu, atrodo, vienintelis Klaipėdos apylinkėse. Pagal komtūro koncesiją Christopho smuklė buvo perleista Bachseniui, be to, prie smuklės jam buvo užrašytas daržas, nedidelis ariamosios žemės plotas ir atskirai nuo smuklės teritorijos buvęs didelis žemės sklypas, kuris driekėsi „išilgai pelkės iki Hanso Giebisch“ (t. y. būsimąjį Gedminių dvarą).

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Sendvaris ir Hanso Giebisch valda yra vieninteliai orientyrai, minimi šaltinyje. Be to, minima, kad smuklė buvo teritorijoje, vadinamoje *uffer Schmelze*¹². Labiau tikėtina, kad tai nereiškė tiesiog „Smeltėje“, kaip išvertė J. Sembritzkio knygos vertėjai¹³. Sprendžiant iš analogijų, XVI a. pr. *uffer Schmelze* iš tikrųjų designavo vietovę „Smeltalės upės pakrantėje“. Tai patvirtina 1539–1540 m. mokesčių mokėtojų sąrašai, kuriuose minimos vietovės *vor der Mynnyge* („priešais Miniją“), *uff der Mynnyge* („Minijos pakrantėje“), kaip ir *uff der Schmelze* („Smeltalės pakrantėje“). Mums aktualioje vietovėje 1539–1540 m. mokesčius mokėjo 31 sodybos savininkai, ir šiuo aspektu kaimas prie Smeltalės buvo didžiausias Klaipėdos apylinkėse¹⁴. Tai leidžia manyti, kad tuo metu Smeltėje iš viso jau galėjo būti maždaug 100–150 gyventojų, kurių dauguma šioje vietovėje įsikūrė XVI a. pr. Šį įsikūrimą galėjo paskatinti palankios geografinės sąlygos (Smeltalė XVI a. pr. dar galėjo būti plati, laivybai tinkama upė¹⁵), galbūt ir smuklės įsteigimas.

Beveik jokių kitų duomenų apie kaimą bei smuklę iš XVI a. nebeturime. 1518 m. dokumente minimi vaidai Smeltės smuklininko šeimoje¹⁶. Smuklė bei 7 ūbai ir 10 margų žemės, kaip rašo J. Sembritzkis, Bajoriškojoje Smeltėje (*auf Adl. Schmelz*) šaltiniuose vėl minima apie 1620 m.¹⁷ Tuomet ją valdė Gedminių valdytojo Wilhelmo Wirdganderio sūnus Wilhelmas. Iš to suvokiame smuklę buvus šalia Bajoriškosios Smeltės arba joje. Toliau ši smuklė iki pat XIX a. pab. kartu su gretima teritorija jau buvo perduodama kaip paveldima nuosavybė Gedminių valdytojams.

Gedminams priklausiusios Smeltės smuklės vietą galima nesunkiai identifikuoti remiantis XVII a. vid. Klaipėdos apylinkių planu-piešiniu¹⁸. Jame F. von Götzeno smuklę (*Friedr. von Götzten Krug*), kuri pabrėžiamai išskiriama, nurodoma buvus dešiniajame Smeltalės krante, prie kelio, vedusio iš Klaipėdos nuo Malūnų vartų per tiltą Šilagalių (Priekulės) link. Smuklė parodyta beveik lygiagrečiai Gedminių dvarui. Kelias, prie kurio buvo smuklė, sprendžiant iš tilto per Smeltalę vietos, maždaug atitinka dab. Nemuno gatvę.

Beje, reikia pažymėti, kad nėra tikslių žinių, liudijančių, kad 1503 m. ir XVII a. minima ta pati smuklė. Todėl ši tapatumą galime laikyti tik prielaida.

Remiantis XVII a. kartografiniais šaltiniais, galima teigti, kad Smeltės kaimas pirmaisia plėtojosi prie svarbaus krašto kelio buvusios šios smuklės. Seniausias mums žinomas planas, kuriame vaizduojama XVII a. 4-ojo dešimtmečio situacija, rodo, kad gan didelės sodybų grupės buvo išsidėsčiusios abiejuose Smeltalės upės krantuose. Dešiniajame krante sodybų būta palei marias, maždaug iki dab. Kalnupės gatvės, kairysis krantas užstatytas kiek tankiau, o užstatymo plotas – kur kas mažesnis. Įdomu, kad Schmeltz vadinamos tik kairiajame krante esančios sodybos, tuo tarpu dešiniajame krante jos įvardijamos tiesiog Dorpf (kaimas)¹⁹. Kol kas nepavyko išsiaiškinti, ar šis

¹² Sembritzki, *Geschichte der Stadt...*, S. 53.

¹³ Zembrickis, *Klaipėdos karališkojo...*, p. 62.

¹⁴ Plg., Gintaro pelkės kaime minima 30 sodybų savininkų, Maž. Vitėje – 19, Didž. Vitėje – 16, Odų gatvelėje – 6, pagal P. Kwauka, „Alte Steuerliste aus Mummel von der Landtschafft“, *Memellander Kalender*, 1959–1960, S. 34–38 (toliau – Kwauka...).

¹⁵ Plg. J. Genys, „Žardė – Pilsoto žemės prekybos ir amatų centras“, *Lietuvininkų kraštas*, Kaunas, 1995, p. 110.

¹⁶ E. Joachim, W. Hubatsch, *Regesta Historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, Pars I: *Regesten zum Ordensbriefarchiv*, Vol. 3: 1511–1525, Göttingen, 1973, S. 158, Nr. 22044.

¹⁷ Sembritzki, *Geschichte der Stadt...*, S. 81; Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 58; Sembritzkis rašo, kad smuklė buvo Bajoriškojoje Smeltėje (*auf Adl. Schmelz*), atrodo, jau taikydamas savo laiko (XX a. pr.) kategorijas.

¹⁸ Klaipėdos apskrities planas-piešinys; jame vaizduojama situacija miesto teritorijoje datuojama maždaug 1641 m., kopija MLIM.

¹⁹ 1632–1639 m. Kuršių marių pakrantės nuo Ventės rago iki Memelio bei Minijos, Drevernos upių brėžinys, LJM MA, J. 1, K. 44.

atskyrimas galėjo kažką reikšti. Jau minėtame XVII a. viduryje sudarytame Klaipėdos apylinkių plane-piešinyje gyvenvietė, vadinama *Schmelz*, vaizduojama dešiniajame Smeltalės upelio krante, prie smuklės. Kairiajame upelio krante esančioje teritorijoje jokių objektų žemėlapyje sudarytojas kažkodėl nepažymėjo²⁰. Po kelių dešimtmečių (1670 m.) J. Naronskio sudarytame Klaipėdos apylinkių žemėlapyje Smeltės kaimas vėl pavaizduotas abiejuose Smeltalės krantuose. Sodybos žemėlapyje pavaizduotos išsidėsčiusios palei Smeltalės upelį. Kairiajame krante, kurį žemėlapyje sudarytojas vadina Mažąja Smelte, būta gan padriko sodybų išsidėstymo palei būsimąją Marių gatvę. Tuo tarpu dešiniajame krante, Didžiojoje Smeltėje, sodybos gan kompaktiškai sustatytos abiejose kelio (Nemuno gatvės) pusėse, maždaug toje vietoje, kur anksčiau minėtame plane pavaizduota smuklė²¹. Vadinasi, netgi atsižvelgiant į galimybę, jog minėtuose šaltiniuose Smeltės kartografavimas nebūtinai atitiko realius objektus, akivaizdu tai, kad XVII a. Smeltės kaimas plėtojosi abipus Smeltalės upelio žiočių.

Reikia manyti, kad 1707 m. šis kaimas arba didesnioji jo dalis su visais gyventojais tapo bajoriška (privačia) Gedminų valda. Beveik nieko konkretaus apie šį kaimą iš XVIII a. pasakyti negalima. Yra rimto pagrindo manyti, kad kaimas smarkiai ištuštėjo per 1709–1711 m. marą, nes XVIII a. pr. minima, kad grafas Boguslawas Friedrichas v. Dönhoffas pirkė Gedminų dvarą kartu su Smeltės smukle ir, kaip pažymėta, dyka smuklės vieta (*wüsten Krugstätte*)²². Ši informacija sutampa su 1725 m. žemėlapyje fiksuojama situacija. Lyginant ją su prieš tai išleistu J. Naronskio žemėlapyje, akivaizdu, kad dešiniajame Smeltalės krante nebėra jokių objektų, o kairiajame gan padrikai sustatytos sodybos nusidriekusi kelis kilometrus į pietus palei marias²³. Tačiau jau po dešimtmečio sudarytame (1735 m.) apskrities žemėlapyje vėl vaizduojama užstatyta gyvenvietė abiejose upelio pusėse, be jokių tikslinančių užrašų²⁴.

Iš J. Sembritzkio surinktos medžiagos galima teigti, kad tuo laikotarpiu, apie 1737–1739 m., jau veikė Smeltės pradinė mokykla²⁵. Jei šios mokyklos vieta nekito, iš 1898 m. adresų knygos galima teigti, kad ji veikė tuometiniu adresu III. Marienhöfer Querstraße 3²⁶ (dab. Rusnės g.).

XVIII a. vid. pradėjus plėtoti medienos apdirbimo industriją, miesto ryšiai su pietinėmis, palei marias nusidriekusiomis, gyvenvietėmis turėjo aktyvėti. Be to, 1720 m. ediktu karalius Friedrichas Wilhelmas I paskelbė asmeninės valstiečių priklausomybės panaikinimą domenuose²⁷. Atrodo, kad kaip tik šios sąlygos galėjo turėti įtakos prasidėjusiam spartesniam valstybinės teritorijos tarp Bajoriškosios Smeltės ir Gintaro pelkės kaimo apgyvendinimui. XVIII a. 6-ojo dešimtmečio plane ši teritorija jau atrodo gana tankiai apgyvendinta²⁸, nors iki tol ten joks užstatymas nebūdavo žymimas.

Maždaug tuo laikotarpiu minimoje atkarpoje įkuriamas palivarkas Schmelzberg. Jis minimas 1775 m., ir tuo metu priklausė Johannui Heinrichui Preussui, įsigijusiam Spitzhuto dvarą²⁹. Nuo to laiko palivarkas ir dvaras palaikė glaudžius ryšius, kol galiausiai 1844 m. Schmelzbergas, buvęs maždaug dab. Minijos ir Kalnupės gatvių kampe³⁰, buvo visiškai sujungtas su Spitzhutu³¹.

²⁰ Klaipėdos apskrities planas-piešinys.

²¹ J. Naronski, *Districtus Memeliensis...*

²² J. Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 59.

²³ Districtus Memmeliensis inducatu Prussia einsque tractu Schalavoniae, c. 1725.

²⁴ 1735 m. Klaipėdos apskrities žemėlapis, MLIM kartografijos ekspozicijoje.

²⁵ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 117.

²⁶ *Adreßbuch für die Königliche See- und Handelsstadt Memel 1898*. Memel, 1898, S. 147 (toliau – *Adreßbuch für die Königliche See...*).

²⁷ A. Matulevičius, *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*, Vilnius, 1989, p. 89.

²⁸ Pleščiajevo sudarytas Kuršių marių ir vandens kelio iš Klaipėdos į Karaliaučių žemėlapis (Карта спциална etc.), 1758, leidyklos „Libra Memelensis“ archyvas (toliau – Pleščiajevo (...) žemėlapis...).

²⁹ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 87.

³⁰ Karte der Umgegend von Memel, 1860–1868...

³¹ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 88.

Pats Bernsteinbruchas, nors formaliai dar buvo atskiras kaimas, XVIII a. vid. Rusijos armijos pareigūnų sudarytame plane vadinamas Smelte (*Д. Шмелть*), kaip ir į pietus nuo jo esantys kaimai³². Galbūt tai reiškia, kad tuo metu jau buvo beįsigalinti tendencija visus į pietus nuo Klaipėdos palei marias nusidriekusius kaimus vadinti vienu Smeltės vardu. Beveik jokių duomenų apie Gintaro pelkėje buvusio kaimo raidą aptikti nepavyko. 1540 m. kaime buvo 30, kitur minima 35 apmokestintos sodybos³³. 1760 m. kovą už pagalbą Prūsijos karaliui Friedrichui II Septynerių metų karo metu nuosavybės teisės į Gintaro pelkėje buvusį kaimą buvo perleistos giminaičiams H. Roerdanzui ir E. J. Beerbohmui³⁴. 1785 m. oficialiuose dokumentuose šis kaimas vadinamas *melirtes Dorf* (mišriu kaimu); tai reiškė, kad kaime gyveno ne tik paveldėjimo teisę turėję kulmiškiai valstiečiai, bet ir tokios teisės neturėję valstiečiai³⁵.

Bet koku atveju nepaisant XVIII a. pab. galbūt jau prasidėjusios pamario kaimų integracijos (ne teisine prasme), 1801 m. žemėlapyje „Börnsteinbruch“ – dar atskiras kaimas, nuo kurio tuoj į pietus prasideda Smeltės priklausiniai, besitęsiantys iki pat dab. Vilhelmo kanalo³⁶.

3. Bendruomenės ir gyventojai

XIX a. reformuojant tradicinę žemėvaldą, gyvenamosios kaimų teritorijos administraciniais bei ūkiniais tikslais buvo jungiamos į vadinamąsias bendruomenes (*Gemeindebezirk*). Smeltėje buvo sukurtos dvi bendruomenės. Jų atskyrimo pagrindu, atrodo, tapo ligotinis žemėvaldos skirtumas.

Visos palei marias valstybinėje žemėje buvusios gyvenamosios vietos buvo sujungtos į Karališkosios Smeltės bendruomenę. Šias gyvenamąsias vietas išvardija J. Sembritzkis: kulminiai dvarai Spitzhut ir Rumpiškė, Gintaro pelkės kaimas, karališkasis Smeltės kaimas su palivarku Schmelzbergu, Myrtenhofas ir Gedminų palivarkas Marienhofas³⁷. Tiesa, J. Sembritzkis pateikė prieštaringus duomenis apie šį susijungimą. Miesto istorijoje jis rašė, kad minėtos vietovės buvo sujungtos į vieną savarankišką bendruomenę – Karališkąją Smeltę 1833 06 20³⁸. Apskrities istorijoje teigiama, kad susijungimas įvyko 1858 03³⁹. Be to, antruoju atveju minimos ne visos tos pačios vietovės (Spitzhutas, Gintaro pelkė, Karališkoji Smeltė (matyt, ne bendruomenės, bet vis dar žemėvaldos prasme), Marienhofas ir Rumpiškės malūnas). Tai leidžia manyti, kad iš tikrųjų dėl naujų apskričių ir bendruomenių nuostatų įvedimo 1850 m.⁴⁰ ar kažkokių kitų priežasčių įvyko du susijungimai. Taip manyti pagrindo teikia ir tai, kad jau 1848 m. nurodoma egzistavus Smeltės komunos valdybą⁴¹, taigi turėjo egzistuoti ir pati komuna.

Bendruomenė, arba komuna buvo savavaldis teritorinis susivienijimas, turėjęs savo kasą, valdybą ir tarėjus, tačiau buvęs pavaldus apskrities valdžiai. Kaip galima spręsti, Bajoriškiosios ir Karališkosios Smeltės komunos egzistavo iki 1902 m. Čia reikia pažymėti, kad Bajoriškiosios Smeltės komunos sukūrimo data nėra žinoma, todėl galime tik įtarti, jog ši Gedminų valda, panašiai kaip Bomelsvitė (priklausiusi Tauralaukio dvarui), tapo savarankiška bendruomene XIX a. vid. Schmelzbergo palivarkas netapo Karališkosios Smeltės dalimi antrojo susijungimo metu turbūt dėl mi-

³² Pleščiajevo (...) žemėlapis...

³³ plg. Kwauka..., S. 38; Tatoris..., p. 53.

³⁴ D. Kaunas, „Giminės kronika“, *Literatūra ir menas*, 1993 01 09, Nr. 2 (2405).

³⁵ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 21, 174.

³⁶ Karte von Ost-Preussen und West-Preussen. Aufgenommen unter Leitung des von Schröter (toliau – Karte von Ost-Preussen...).

³⁷ Sembritzki, *Geschichte der Stadt...*, S. 138–139.

³⁸ Sembritzki, *Geschichte der Stadt...*

³⁹ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 279.

⁴⁰ Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert...*, S. 18; Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 278.

⁴¹ Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert...*, S. 17.

nėto 1844 m. sujungimo su Spitzhutu. Be to, vis dar atskira valda buvo Smeltės smuklė. Tiesa, nuo XIX a. pab. ji jau nebeprisiklausė Gedminams, nors ir išlaikė formalų bajorišką pavadinimą. Jamesas Gubba, valdęs Gedminus nuo 1894 m., Smeltės smuklę pirmą kartą išnuomojo paveldėjimo teise, o paskui ji buvo perleista Rentos bankui⁴².

Karališkosios Smeltės valdyba 1858 m. sudaryta iš keturių viršaičių, iš kurių vienas buvo vyriausiasis (*Obervorsteher*), bei aštuonių tarėjų⁴³. 1858 m. vyr. viršaičiu, kartu ir rentininku, buvo A. W. Piske'as. 1898 m. jau minimas tik vienas bendruomenės viršaitis (*Gemeindevorsteher*): juo buvo A. Leschinskis; valdyboje buvo devyni tarėjai⁴⁴. Bajorišką Smeltės bendruomenės viršaičiu 1898 m. buvo garinės lentpjūvės savininkas Johnas Holtzmannas⁴⁵.

Kaip jau minėta, Smeltės suskaidymo į dvi dalis XIX a. nereikėtų labai sureikšminti, kadangi tai buvo labiau juridinio statuso klausimas. Visos gyvenvietės dalys, ypač XIX a. pab., buvo galutinai integruotos, ir Smeltė tuo metu paprastai suvokiama kaip vientisas darinys. Todėl nenuostabu, kad 1902 05 10 šis suskaidymas buvo panaikintas. Karališkoji Smeltė, Schmelzbergas ir bajoriškoji smuklė Schmelzkrug buvo sujungtos su Bajoriškąja Smelte į vieną krašto bendruomenę (*Landgemeinde*)⁴⁶. Kitaip tariant, buvo suformuotas atskiras Klaipėdos apskrities Smeltės valsčius (*Amtsbezirk*). 1909 m. Smeltės valsčiui vadovavo viršaitis (*Amts- und Gemeindevorsteher*) A. Leschinskis, turėjęs du pavaduotojus: pirklį W. Anckerį ir dvarininką W. Hirschbergerį; valdyboje buvo devyni tarėjai, raštinėje dirbo sekretorius, du raštininkai ir kasininkas⁴⁷.

Kadangi Klaipėda XVIII a. pab. – XIX a. vid. gyveno iš prekybos ir medienos apdirbimo, šios veiklos sferos pritraukdavo didžiausią darbininkų skaičių, o pastarieji daugiausia keldavosi į priemiesčius, kuriuose telkėsi miesto lentpjūvės. Karališkosios Smeltės bendruomenėje, kurioje lentpjūvių buvo daugiausia, 1848 m. gyveno apie 2000, 1867 m. – 4069, 1871 m. – 4019, 1875 m. – 4371, 1880 m. – 4147, 1890 m. – 4338 gyventojai⁴⁸. XIX a. antroje pusėje dinamika šiuo atveju atspindi tuo metu Klaipėdos išgyventą ekonominę stagnaciją. Tuo tarpu Bajorišką Smeltės, kurioje pramonė beveik nebuvo vystoma, gyventojų skaičius XIX a. vid. liko stabilus, o XIX a. pab. smarkiai sumažėjo: 1833 m. joje buvo 423, 1867 m. – 410, 1871 m. – 417, o 1889 m. – jau 258 gyventojai⁴⁹.

Turimi detalūs 1871 ir 1905 m. surašymų duomenys⁵⁰ teikia gan plačią Smeltės panoramą ir įgalina įdėmiau pažvelgti į XIX–XX a. sandūroje čia vykusias kai kurias bendras vystymosi tendencijas. Per daugiau kaip 30 metų 1015,9 ha Smeltės valsčiaus teritorijoje (kuri 1871 m. atitiko Bajorišką ir Karališką Smeltės bendruomenių teritoriją) gyventojų skaičius išaugo beveik ketvirtadaliu (nuo 4436 iki 5451 žmogaus). Per minimą laikotarpį buvo pastatyti 89 nauji gyvenamieji namai (skirtumas nuo 273 iki 362). Namų ūkių, kuriuose gyveno du ir daugiau asmenų, skaičius išaugo ketvirtadaliu (nuo 1004 iki 1270), o ūkių, kuriuose gyveno vienas žmogus, skaičius –

⁴² Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 61.

⁴³ *Adreßbuch der See- und Handels-Stadt Memel 1858*. Memel, 1858, S. 91.

⁴⁴ *Adreßbuch für die Königliche See-...*, S. 146–147.

⁴⁵ *Adreßbuch für die Königliche See-...*, S. 148.

⁴⁶ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 213.

⁴⁷ *Adreßbuch für die Kgl. Preuß. See- und Handelsstadt Memel und deren Vororte 1909*, Memel, 1909, S. 146 (toliau – *Adreßbuch für die Kgl. Preuß. See-...*).

⁴⁸ M. Szameitat, „Memel im Revolutionsjahr 1848“, *Memelland Kalender*, 1961, S. 23, G. Willoweit, *Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebiets*, Marburg/Lahn, Bd 2, 1969, S. 753; *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Preussen und ihre Bevölkerung. Nach den Urmaterialien der allgemeinen Volkszählung vom 1. Dezember 1871, bearbeitet und zusammengestellt vom Königlichen Statistischen Bureau*, Berlin, 1874, S. 10–11 (toliau – *Die Gemeinden...*).

⁴⁹ L. Krug, *Die Preussische Monarchie: topographischen, statistisch und wirtschaftlich dargestellt nach amtlichen Quellen*, Berlin, 1833, S. 197; *Die Gemeinden...*, S. 10–11, MLTE, t. 3, p. 241.

⁵⁰ *Die Gemeinden...*, S. 10–11; *Gemeindelexikon für das Königreich Preußen. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1905 und anderer amtlicher Quellen*, Hamburg, 2003 (Nachdruck), S. 158–159.

net daugiau kaip dvigubai (nuo 41 iki 98). Pastaruosius pokyčius, atrodo, reikėtų sieti su tokių įmonių kaip celiuliozės ir popieriaus fabrikas atsiradimu Smeltėje.

Evangelikų liuteronų nuošimtis gyventojų struktūroje didėjo nuo 91,7 iki 95%. Tuo tarpu matyti ir akivaizdi katalikų skaičiaus regresija: 1871 m. katalikų Smeltėje būta 339, o 1905 m. jų belieka tik 223. Ne paslaptis, kad žvejų ir darbininkų socialinėje terpėje gerą nišą atrado sparčiai plitusios netradicinės religinės bendruomenės. Žinoma, kad 1889 10 20 Smeltėje buvo atidarytas vadinamosios Krašto bažnyčios bendruomenės (*Landeskirchlichen Gemeinschaft*), priklausiusios Krišnos misijai (*Chrischona-Missions-Gessellschaft für Evangelisation und Gemeinschaftspflege zu Freiburg, Baden*), filialas⁵¹. Tiesa, nežinoma, kiek ši misija sugebėjo būti patraukli Smeltės bendruomenėje, kitaip tariant, ar jos veikla buvo sėkminga.

Iš surašymų duomenų tautinėje situacijoje ryškus vokiečių dominavimas. 1905 m. tik 39% valsčiaus gyventojų buvo įrašyti lietuviais. Čia reikia atkreipti dėmesį, kad prieš 15 metų Karališkojoje Smeltėje lietuviais dar buvo įrašyti 48,4% gyventojų⁵². Taigi net atsižvelgiant į nacionalinių duomenų pateikimo oficialioje Vokietijos imperijos statistikoje komplikuotumą, galima teigti, kad kiek mažiau nei pusė valsčiaus gyventojų XIX–XX a. sandūroje laikė save lietuviais.

4. Industrializacija

Neabejotina, kad industrializacija XIX a. labiausiai paveikė Smeltės raidą. Maždaug iki XIX a. vid. Smeltės kaimų įvaizdis pirmiausia buvo susijęs su žvejyba. Ne veltui čia buvo ir žvejybos inspektoriaus, atsakingo už Klaipėdos apskrities pakrantę, būstinė⁵³. Tačiau XIX a. šis įvaizdis pamažu kito, ir apie XIX a. pab. Smeltę jau galima pasakyti, kad pirmiausia tai – pramoninis darbininkų priemiestis. Labiausiai šį kitimą veikė Klaipėdos medienos pramonės koncentravimas priemiestyje. Smeltė turėjo ilgą, beveik 4 km, marių krantinę, kas sudarė patogias sąlygas medienos apdirbimo įmonėms kurtis. XIX a. pab. visa pakrantė nuo Klaipėdos iki pat Smeltalės jau buvo užimta lentpjūvių ir kitų pramonės įmonių. Tai, matyt, taip pat turėjo įtakos žvejybos verslu užsiimančių Smeltės gyventojų skaičiaus mažėjimui. 1936 m. visoje Smeltėje beliko vos 40 žvejyba besiverčiančių šeimų⁵⁴.

Didžiausia darbininkų koncentracija Smeltėje buvo su medienos verslu susijusiose įmonėse. Pasak ne itin patikimų šaltinių, 1896 m. aštuoniose garinėse Smeltės lentpjūvėse dirbo apie 300 darbininkų⁵⁵. Žinomas vienintelis Smeltės darbininkų demonstracijos prieš darbą sekmadieniais ir žemum atlyginimus atvejis 1848 03 26–27⁵⁶. Remiantis Sembritzkiu, šį įvykį inspiravo 1848 m. kovo neramumai Vokietijoje. Nors iš tikrųjų nieko konkretaus apie lentpjūvių darbininkų darbo sąlygas pasakyti negalima.

Kaip žinoma, XVIII a. antroje pusėje medienos apdirbimo industrija pirmiausia buvo išplėta Gintaro pelkės kaime. Pirklys Ernstas Joachimas Beerbohmas kartu su Heinrichu Roerdanczu čia 1759 m. pastatė pirmąją lentpjūvę, o 1764–1765 m. – antrąją, kuri vadinosi „Neid“⁵⁷. XVIII a. 8-ojo dešimtmečio plane Kuršių marių pakrantėje pavaizduotas ir aptvertas Beerbohmo miško medžiagos uostelis (*Baerbomscher Holtz Garten*)⁵⁸. 1814 m. plane teritorijoje nuo Klaipėdos iki Gin-

⁵¹ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 341; Kurschat, *Das Buch vom Memelland*, Oldenburg, 1990, S. 481.

⁵² <http://www.literad.de/geschichte/memel.html>

⁵³ H. A. Kurschat, *Das Buch vom Memelland*, Oldenburg, 1990, S. 390.

⁵⁴ Tatoris..., p. 55.

⁵⁵ MLTE, t. 3, p. 242 (pateikiamas skaičius, matyt, apytikslis).

⁵⁶ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 273; Kurschat..., S. 345.

⁵⁷ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 121; P. Kwauka, „Die Anfänge des Memeler Holzhandels“, *Memeler Dampfboot*, 113. Jhg., 1961 07 20, Nr. 14, S. 195 (toliau – Kwauka, „Die Anfänge...“).

⁵⁸ Situation Plan von der jetzigen Beschaffenheit des Memelschen Hafens und See Tiefes, 1770–1778, von Lilienthal.

taro pelkės pavaizduotos jau 4 lentpjūvės⁵⁹. Tuo tarpu 1868 m. plane per visą Smeltės teritoriją pažymėta net 19 lentpjūvių⁶⁰.

Augančios medienos apdirbimo apimtys vertė tobulinti žaliavos transportavimo infrastruktūrą. Kaip tik tuo metu susikristalizavo ir kanalo statybos idėja, kurią 6-ajame dešimtmetyje pasiūlė Gedminų dvaro valdytojas Karlas Friedrichas Gubba kartu su komercijos tarėju Johnu Masonu. 1854 m. kanalo statybos iš Smeltės į Mingę finansavimo problema jiedu bandė išspręsti įsteigdami akcinę bendrovę, tačiau jos veikla nebuvo sėkminga. Statyba buvo pradėta tik po dešimtmečio, vyriausybei skyrus pradinę finansinę dotaciją. Karaliaus Wilhelmo vardu pavadintas kanalas buvo atidarytas 1873 09 17⁶¹. Statant kanalą, apsaugai nuo marių bangų buvo suformuotas daugiau kaip kilometro ilgio į marias išsikišęs pylimas, atskiriant dalį marių ir taip kanalo žiotyse suformuojant medienos uostą (*Holzhafen*). Vėliau šis pylimas tapo dabartiniu Smeltės pusiasaliu, kurį sutvirtinus, 1986 m. čia buvo įkurta tarptautinė jūrų perkėla.

Per Pirmąjį pasaulinį karą medienos apdirbimo apimtys Klaipėdoje ryškiai degresavo. Sielininkystė Nemunu pamažu nutrūko, nes didesnius miško medžiagos kiekius imta gabenti geležinkelio. Kaip tik 1921–1923 m. į Smeltės priemiestį nuo Klaipėdos–Tilžės geležinkelio buvo nutiesta pramoninio geležinkelio atšaka⁶².

Dėl didelės konkurencijos susiaurėjusioje rinkoje tarpukariu Smeltėje jau veikė tik penkios medienos verslu užsiimančios įmonės. Seniausia iš jų buvo „J. G. Gerlach“ firma, bendrovių registre įregistruota 1870 07 06⁶³, piečiau celiuliozės fabriko turėjusi garinę lentpjūvę bei eksportavusi ir prekiausiai mediena. Firma buvo įsteigta slaptosios valstybės patarėjo Heinricho Gerlacho bei prekybos patarėjo, apie 25 metus vadovavusio Klaipėdos pirklių organizacijai, Hermanno Gerlacho. Po jų mirties firmą perėmė konsulas Eduardas Gerlachas, o po pastarojo mirties – šio sūnus Johnas. Piečiau „Gerlacho“, prie dab. Dubysos gatvės, tarpukariu buvo įsteigta bendrovė „Balticum G.m.b.H.“, vadovaujama Franzo Schichedanzo. Jai priklausė maža garinė lentpjūvė, vadinta „raudonąja lentpjūve“ (*Rote Mühle*). Kiek piečiau būta didelės „Alfred Ehmer & Co“ lentpjūvės, turėjusios modernius medienos apdirbimo įrenginius. Bendrovė eksportavo medieną, gamino baldus. Toliau į pietus, toje vietoje, kur vėliau buvo pastatytas „Maisto“ fabrikas, stovėjo vadinamoji „Bismarcko lentpjūvė“ (*Bismarckmühle*), valdyta brolių Heimanno ir Bernardo Itzigsohnų. Bendrovė, prekiausiai mediena, 4-ojo dešimtmečio telefonų knygoje jau nebeminima. Piečiausiai, tarp „Maisto“ fabriko ir faneros fabriko, buvo didelė „E. Appenhagen“ įmonė, turėjusi garinę lentpjūvę bei prekiausiai mediena. Žinoma, kad įmonė buvo įregistruota 1878 03 12⁶⁴. Kaip teigiama išieivių prisiminimuose, po įkūrėjo Edwino Appenhageno mirties ji tapo akcine bendrove⁶⁵.

Piečiau Appenhageno lentpjūvės, marių krantinėje, dab. Nevėžio ir Šešupės gatvių rajone, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą veikė Josephui Krausui priklausęs medienos apdirbimo fabrikas⁶⁶. Po karo jį nupirko Berlyno AB „J. Brüning & Sohn“, o 1919 m., kartu su fabriku Luizės dvare, jis įregistruotas kaip Eindhovene, Olandijoje, registruotos firmos „A. Bisdorn und Zoon“ nuosavybė⁶⁷.

⁵⁹ Situations Plan von dem Hafene zu Memel, 1814, LJM MA, p. m. 543.

⁶⁰ Karte der Umgegend von Memel, 1860–1868...

⁶¹ Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert...*, S. 59.

⁶² J. Tatoris, „Žvilgsnis į Klaipėdos uosto praeitį“, 2 dalis, *Klaipėda, priedas Jūra*, 2000 09 22–29, p. 6 (toliau – Tatoris, „Žvilgsnis...“).

⁶³ *Adreßbuch für die Königliche See-...*, S. 133.

⁶⁴ *Adreßbuch für die Königliche See-...*, S. 129.

⁶⁵ Pagal *Adreßbuch des Memelgebietes für Handel, Gewerbe und Landwirtschaft 1921*, Tilsit, 1921 (toliau – *Adreßbuch des Memelgebietes...*); *Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1934 metams*, Kaunas, 1934 (toliau – *Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1934 metams...*); *Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1937 metams*, Kaunas, 1937 (toliau – *Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1937 metams...*); „Memeler Holzindustrie und Holzhandel“, *Memeler Dampfboot*, 112. Jhg., 1960 10 05, Nr. 19, S. 259.

⁶⁶ *Adreßbuch für die Kgl. Preuß. See-...*, S. 147.

⁶⁷ *Kurschat...*, S. 612.

Jau 1921 m. adresų knygoje Smeltėje minimas šiai bendrovei priklausęs medienos apdirbimo fabrikas (tuo tarpu Luizės dvare veikusi įmonė vadinama apvalinės miško medžiagos ir klijuotos faneros plokščių fabriku (*Rundholzschälwerk und Sperrholzplattenfabrik*))⁶⁸. Taigi teiginys, kad faneros fabrikas Smeltėje pastatytas 1929 m.⁶⁹, atrodo, nėra pagrįstas.

Įdomu, kad 1925 m. Klaipėdos uosto plane piečiau faneros fabriko parodyta buvus Lindenau laivų statyklą (*Schiffswerft Memel Lindenau u. Co*)⁷⁰. Iki šiol buvo žinoma šią laivų statyklą buvus Dangės žiotyse, prie piliavietės. Taigi tampa aišku, kad bendrovė skirtingose pamario vietose valdžiusi bent du sklypus. Prisiminimuose teigiama, esą Smeltėje bendrovei priklausęs sklypas nebuvo naudojamas⁷¹.

Be šaltiniuose ir istoriografijoje gana detalai pristatomos medienos apdirbimo pramonės, Smeltėje plėtotos ir kitos pramonės rūšys. Pirmiausia išskirtina kasybos pramonė. Geologiniu atžvilgiu Smeltė buvo turtinga smėlio ir žvyro telkinių. Čia buvo didžiausias dab. Lietuvoje jūrinės kilmės žvyro telkinys⁷². J. Sembritzkis liudijo, kad 1918 m. smėlio ir žvyro kasykla Smeltėje tebe priklausė Gedminų dvarui⁷³. Žvyru prekiaavo bei nuosavą karjerą turėjo ir statybinių medžiagų kompanija „Leidereiter & Co“. Tai buvo nedidelis cemento dirbinių fabrikas (*Zementwarenfabrik*), gaminęs cementinius šulinių rentinius, vamzdžius, tvorų stulpus, 1922 m. tapęs AB, bet 1931 m. žlugęs⁷⁴. Po Pirmojo pasaulinio karo priemiestyje veikė silikatinių plytų ir briketų iš medžio atliekų gamykla (*Sandstein- und Brikettwerke G.m.b.H.*). Jos veiklos pradžia, atrodo, galima sieti su 1897 m. minimumu medžio atliekų ir pjuvenų briketų fabriku, kurio veikla tuo metu buvo sustabdyta dėl preso gedimų⁷⁵. Nepaisant to, 1921 m. Klaipėdos krašto ūkio organizacijų adresų knygoje šis fabrikas vėl minimas⁷⁶.

Gintaro paieškas ir kasybą Smeltės medienos uoste ir Klaipėdos sąsiauryje prie Kiaulės nugaros kelerius metus vykdė 1926 m. Klaipėdoje įsteigta bendrovė „Gintaras“, bet, Willoweito teigimu, didelių klodų čia aptikta nebuvo⁷⁷.

Maisto produktų pramonę Smeltėje buvo bandoma išplėtoti tarpukariu. Be abejo, pirmiausia tarp šios šakos įmonių reikia paminėti 1928 m. „Lietuvos eksporto“ bendrovės įsteigtą mėsos perdirbimo ir gamybos fabriką. Keli gamyklos pastatai stovėjo prie marių, dab. Naikupės ir Kalnupės gatvių rajone. Fabrike, kuris daugiausia specializavosi gaminti bekonieną, buvo didelės šaldyklos, skerdykla, elevatoriai. Gamykla prie marių turėjo savo krantinę. 1930 m. ši įmonė buvo prijungta prie AB „Maistas“, kas pavertė pastarąją Lietuvos mėsos pramonės ir prekybos monopolininke⁷⁸.

Be to, 3–4 dešimtmečių sandūroje šiaurinėje Smeltės dalyje, Malūnų vartų gatvėje, pradėjo veikti saldainių ir šokolado fabrikas „Neapol“. 1937 m. jis jau vadinamas biskvitų, vaflių, saldainių, šokolado ir makaronų fabriku „Neapol“⁷⁹.

Vietinių amatininkų veikla, kaip galima spręsti iš jų skaičiaus ir specializacijos, buvo orientuota į lokalius poreikius. 1921 m., pagal Klaipėdos krašto adresų knygoje užfiksuotą informaciją, Smeltėje nuosavu verslu vertėsi tokie amatininkai: dešimt batsiuvių, penki siuvėjai ir trys siuvėjos,

⁶⁸ *Adreßbuch des Memelgebietes...*, S. 45, 51.

⁶⁹ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 275; B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, South Boston, t. 4, 1968, p. 652.

⁷⁰ Klaipėdos uosto planas, 1925 9 28, LJM (R. Dačinsko fondas), p. m. 4383.

⁷¹ „Ein Spaziergang nach Schmelz“, *Memellander Kalender*, 1956, S. 57 (toliau – „Ein Spaziergang...“).

⁷² MLTE, t. 3, p. 948.

⁷³ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 61.

⁷⁴ J. Žukas, „Klaipėdos krašto pramonė“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija* (MLE), t. 2. Vilnius, 2004, p. 225.

⁷⁵ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 275.

⁷⁶ *Adreßbuch des Memelgebietes...*, S. 26.

⁷⁷ Willoweit..., S. 638.

⁷⁸ „Maisto“ fabrikas Klaipėdoje“, *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 1–2, p. 59, MLTE, t. 2. Vilnius, 1968, p. 495.

⁷⁹ *Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1934 metams...*, p. 284; *Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1937 metams...*, p. 370.

šeši mėsininkai, penki kepėjai, penki staliai, du kirpėjai, du virvininkai, du račiai, du pasagų ir vežimų kaustytojai, vienas dažytojas, mūrininkas, kalvis, kaminkrėtys ir dailidė⁸⁰.

5. Urbanistinė raida XIX a. – XX a. vid.

Kaip buvo minėta, seniausia Smeltės dalis plėtojosi abipus Smeltales upelio, o nuo XVIII a. kurtasi šiauriau. Atstumas tarp ten buvusio Gintaro pelkės kaimo bei naujakurių sodybų vis mažėjo, todėl XVIII a. pab. – XIX a. pr. Smeltėje palei marias susiformavo jau pakankamai vientisa gyvenvietė. Per visą šią gyvenvietę ėjo du keliai – dabartinės Minijos ir Nemuno gatvės. Tuoju už Spitzhuto jos atsišakojo nuo Malūnų vartų vedusio kelio. Šis atsišakojimas ryškus jau XVIII a. 4-ojo dešimtmečio planuose⁸¹. Iš šių dviejų kelių anksčiau atsirado, regis, arčiau marių buvęs kelias (Nemuno g.), jungęs Klaipėdą su Smelte, o Smeltę – su Žarde ir toliau į pietus buvusiais kaimais. Šis kelias akivaizdžiai parodytas jau XVII a. vid. miesto apylinkių plane-piešinyje. XVIII a. antroje pusėje kelio dalis iki Beerbohmo įmonės Gintaro pelkėje buvo apsodinta medžiais⁸². Palei visą gatvę kairėje jos pusėje, prie marių, XIX a. buvo išsidėsčiusios vėjo ir garo lentpjūvės.

Atokiau nuo marių buvęs vadinamasis Aukštutinis kelias (*Oberweg*, dab. Minijos g.) ėmė ryškėti vėliau, turbūt tik XVIII a. pirmojoje pusėje. Nors Sembritzkis teigė, kad 1858 m. Smeltės bendruomenėje buvo įvesti bendri gatvių pavadinimai (tarp jų Malūnų ir Malūnų vartų gatvės)⁸³, 1860 m. plane būsimosios Malūnų ir Malūnų vartų gatvės dar vadinamos atitinkamai *Mittel Strasse* bei *Hohe Strasse*⁸⁴, taigi šių pagrindinių gatvių pavadinimų keitimą galbūt reikėtų datuoti vėlesne data. Pastačius Vilhelmo kanalą, vadinamuoju Aukštutiniu keliu ypač pagyvėjo raštų transportavimas, todėl 1874–1875 m. šis plentas Klaipėda–Smeltė iki Karaliaus Vilhelmo kanalo buvo išgrįstas akmenimis (kooperavus miesto ir vyriausybės lėšas)⁸⁵. Tuo pat metu buvo išgrįsta ir Malūnų (Nemuno) gatvė⁸⁶. Kaip rašoma atsiminimuose, jos grindinys buvęs netašytų akmenų. 1904 m. pastarąja pagrindine priemiesčio gatve iš centro iki Bajoriškosios Smeltės (Appelhageno įmonės) buvo nutiesta tramvajaus (*Straßenbahn*) linija, vėliau, prieš Antrąjį pasaulinį karą, šia gatve kursavo pirmasis autobuso (*Omnibus*) maršrutas⁸⁷.

Skersgatvių tarp Malūnų ir Malūnų vartų gatvių pavadinimai aiškiai fiksuojami 1905 m. plane⁸⁸. Nuo dab. Dubysos gatvės, kuri vadinama I Malūnų skrg. (*I. Mühlen Querstraße*), toliau į pietus eina paeilui II Malūnų skrg. (*II. Mühlen Querstraße*, dab. Merkio g.), III Malūnų skrg. (*III. Mühlen Querstraße*, dab. Strėvos g.), IV Malūnų skrg. (*IV. Mühlen Querstraße*, dab. Kalnupės g.). Tarp III ir IV Malūnų skersgatvių būta dar trijų skersinių gatvių, kurios vadinamos lauko keliais (*Feldweg*, du iš jų dabar vadinami Naikupės ir Sulupės gatvėmis). Nuo IV Malūnų skrg. į pietus iki Smiltelės gatvės (*Schmeltellstraße*, dab. Senoji Smiltelės g.), Bajoriškojoje Smeltėje, būta dar trijų skersinių gatvių, kurios vadinamos I, II ir III Marienhofo skersgatviais (*I., II., III. Marienhöfer Querstraße*, dalis išlikusios I dabar yra Vasaros g., II – Šešupės, III – Rusnės g.).

⁸⁰ *Adreßbuch des Memelgebietes...*, S. 63–69.

⁸¹ Plg. 1736 m. Klaipėdos fortifikavimo projektas, publikuotas V. Šliogerio, „Bastioniniai įtvirtinimai Klaipėdoje“, *Architektūros paminklai*, t. 7, Vilnius, 1982, p. 18, 7 pav.

⁸² Plan der Stadt Memel, 1768, Kriegsarchiv Wien, publikuotas J. Tatorio, p. 302, 152 pav.; Situation Plan von der jetzigen Beschaffenheit des Memelschen Hafens und See Tiefes, 1770–1778, von Lilienthal.

⁸³ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 279.

⁸⁴ Karte der Umgegend von Memel, aufnahme v. J. 1860. Kopija MLIM.

⁸⁵ Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert...*, S. 56.

⁸⁶ Tatoris, „Žvilgsnis...“

⁸⁷ „Ein Spaziergang...“, S. 56.

⁸⁸ Plan von Memel und Umgegend, *Neuer illustrierter Führer durch Memel und Umgegend*, Memel, 1905.

Vėliau Malūnų ir Marienhofo skersgatvių numeracija buvo suvienodinta, ir visi jie paeiliui nuo dab. Dubysos gatvės buvo vadinami I–VII skersgatviais. Nemuno gatvės tęsinys kairiajame Smeltalės krante buvo vadinamas Marių gatve (*Haffstraße*). Minijos gatvės tęsinys už Smeltalės upės, vedęs Kairių link, XX a. pr. buvo vadinamas Kairių gatve (*Kairinnstraße*). Šis žvyrkelis buvo galutinai įrengtas 1905 m.⁸⁹.

1885 01 29 apskrities taryba nusprendė pastatyti kelią, jungiantį Smelbę su Klaipėdos–Šilutės plentu⁹⁰. Jis ėjo pro dab. Šv. Juozapo darbininko bažnyčios vietoje buvusį Marienhofo dvarelį ir šiauriau Rimkų buvusį Gedminų palivarką Marienthalį. Šis plentas (dabartinė Smiltelės gatvė) buvo tiesiamas nuo 1895 iki 1896 m. spalio⁹¹. Kitas kelias (dab. Statybininkų pr.), jungęs Gedminus ir Bajoriškąją Smelbę, matyt, atsirado jau XVIII a. (jis aiškiai fiksuojamas XIX a. pr.⁹²).

Sunku kažką pasakyti apie priemiesčio užstatymą iki XIX a. vid. Matyt, dominavo mažaukštė medinė bei mūrinė statyba. Beveik nieko nežinoma apie tai, kokią įtaką Smeltės užstatymo kaitai galėjo turėti gaisrai. Vienintelis šaltiniuose fiksuotas gaisras Smeltėje kilo 1865 09 12 po pietų. Buvo sunaikintos trys medienos sankrovos aikštės, lentpjūvė, 80 namų ir žuvo keletas žmonių bei daug gyvulių⁹³.

Detalūs kartografiniai šaltiniai, aiškiai fiksuojantys priemiesčio užstatymą, atsiranda tik XIX a. viduryje. Iš jų galima spręsti, kad namai buvo statomi prie dviejų pagrindinių gatvių. 1868 m. plane⁹⁴ dab. Minijos gatvėje pastatų grupės pažymėtos tik trijose vietose: ties atsišakojimu nuo dab. Nemuno gatvės, ties dab. Dubysos gatve (kelias į Rumpiškės dvarą ir Pempininkų palivarką) ir ties Aukštutine (t. y. Bajoriškąją) Smelbe. Kur kas tankiau gyventa Nemuno gatvėje, kurios dešinioji pusė nuo Dubysos gatvės iki pat Smeltalės žiočių jau buvo užstatyta beveik ištisai. 1921 m. plane⁹⁵ situacijos pakitimai fiksuojami daugiausia šiaurinėje, arčiau miesto buvusioje priemiesčio dalyje: dešinioji Minijos gatvės pusė nuo Spitzhuto iki kelio į Rumpiškę užstatyta jau beveik visa, be to, jau būta tankaus užstatymo teritorijoje tarp Minijos ir Nemuno gatvių, maždaug iki dab. Lakštūčių gatvės (tada vadintos Bernsteinbrucho gatve).

Neabejotiną poveikį šios Smeltės dalies raidai turėjo celiuliozės fabriko atsiradimas. Tarp Malūnų gatvės ir marių 1899–1900 m. pastatytas fabrikas užėmė 29 ha teritoriją (1943 m. užėmė jau 67,2 ha teritoriją⁹⁶), į kurią įėjo ir buvusios prieglaudos žemės. Fabriko pastatų komplekso statyba visiškai pakeitė urbanistinį šios Smeltės dalies vaizdą. 1904–1908 m. celiuliozės fabrikas nupirko žemės ir Gintaro pelkės kaimo teritorijoje, kur buvo suplanuotas ir pastatytas nedidelių keturbučių namų kvartalas fabriko darbininkams⁹⁷. Namai šiame kvartale kaip tik ir buvo statomi palei skersinę gatvę, vėliau vadintą Bernsteinbrucho gatve.

Matyt, galima teigti, kad kaip tik ši, šiaurinė, Smeltės dalis XIX a. pab. – XX a. pr. visiškai perima Smeltės priemiesčio centro vaidmenį. Kaip tik šioje dalyje buvo Karališkosios Smeltės, o vėliau viso Smeltės valsčiaus valdyba (jos trijų aukštų pastatas buvo piečiau Gintaro pelkės darbininkų kolonijos⁹⁸). 1860 m. įrengta pašto dėžutė⁹⁹, o 1874 04 01 Malūnų gatvėje, prie Bernsteinbrucho, įsteigta pašto agentūra¹⁰⁰, kurioje veikė telegramų priėmimo ir telefonų pasikalbėjimo punktas. 1898 m.

⁸⁹ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 301.

⁹⁰ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 293.

⁹¹ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 298; Kurschat..., S. 348.

⁹² Karte von Ost-Preussen...

⁹³ Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert...*, S. 182.

⁹⁴ Karte der Umgegend von Memel, 1860–1868...

⁹⁵ Plan der Stadt Memel, *Kleine Führer durch das Memelgebiet*, Memel, 1921.

⁹⁶ Willoweit..., S. 644.

⁹⁷ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 65, 280.

⁹⁸ „Ein Spaziergang...“, S. 56.

⁹⁹ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 261.

¹⁰⁰ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 262.

Smeltėje jau dirbo žandaras¹⁰¹, o tarpukariu šiauriau pašto buvo krašto policijos sargybos būstinė. 1908 m. prie pat buvusių Malūnų vartų buvo įkurta Luizės vaistinė¹⁰².

Smeltės mokyklų istorijoje taip pat savotiškai galima išvelgti minėtą XIX a. laipsniškai vykusių priemiesčio centro slinkimą į šiaurę. Iki 1841 m. veikė vienintelė pradinė mokykla, buvusi Bajoriškojoje Smeltėje. Šios mokyklos apkrovimas nuolat didėjo, ir 1825 m. ji turėjo 80–100 moksleivių¹⁰³. Tačiau 1841 m. dvi naujos mokyklos buvo įkurtos jau šiaurinėje Smeltės bendruomenės dalyje¹⁰⁴. Trijų klasių Smeltės I pradinė mokykla atidaryta naujame pastate Malūnų vartų gatvėje, o II įkurdinta fachverkiniame dviejų aukštų name Malūnų gatvės ir II skersgatvio kampe. Pastačius I ir II Smeltės mokyklas, seniausioji buvo pavadinta III Smeltės mokykla. 1906 m. ji taip pat buvo perkelta kiek šiauriau, į Malūnų gatvę. Iš viso Smeltėje XIX a. vid. buvo keturios pradinės mokyklos. IV pradinė mokykla, įkurta 1843 m., buvo piečiausioje Smeltės dalyje, prie Myrtenhofo smuklės ir Wilhelmo kanalo¹⁰⁵.

Smeltės mokyklų raidą neseniai išleistoje knygoje yra aptaręs A. Juška, todėl čia nėra reikalo šį klausimą nagrinėti išsamiau. Norėtuši tik patikslinti, kad autorius knygoje šimtu metų yra paankstintas II Smeltės mokyklos atsiradimas bei, pasirėmus klaidinančiu Gerhardo Lietzo teiginiu, pastarajai mokyklai priskirtas III mokyklos adresas¹⁰⁶.

I ir III Smeltės mokyklų pastatai tebėra išlikę iki šiol. I Smeltės mokykla (dab. gyv. namas Miniijos g. 49) buvo atstatyta 1903 m. po gaisro (1900 m.). Po Pirmojo pasaulinio karo prie jos buvo prijungta II Smeltės mokykla¹⁰⁷. Po prijungimo pastarąją lankė I mokyklos moksleiviai¹⁰⁸. III Smeltės mokyklos, 1937 m. pavadintos šveicarų pedagogikos novatoriaus Johanno Heinricho Pestalozzio vardu, išlikę senasis ir naujasis, 1938 m. išmūrytas pastatas¹⁰⁹ (dab. Nemuno g. 143, 145).

Be to, nuo 1877 m. Smeltėje veikė kvalifikacijos kėlimo mokykla¹¹⁰. O 1898 m. Malūnų gatvėje minima katalikų mokykla¹¹¹, veikusi dar XX a. 4-ajame dešimtmetyje¹¹².

XX a. 4-ajame dešimtmetyje pastebima gana sparti Smeltės modernizacija ir integracija į miestą. 3–4 dešimtmečių sandūroje kvartale atsirado pirmosios vadinamųjų kolonijinių prekių krautuvės. 1934 m. telefonų knygoje jų minima keturios¹¹³. 1939 m. Smeltėje atidarytas miesto bibliotekos skyrius¹¹⁴. Šalia II mokyklos 1939 m. buvo įrengtas modernus stadionas¹¹⁵ (dab. „Baltijos“).

4-ajame dešimtmetyje Klaipėdos miesto plėtros prioritetai buvo numatyti pietine kryptimi. Lietuvos vyriausybė, sprendama gyvenamojo būsto atvykstantiems lietuvių darbininkams stygiaus mieste problema, per Žemės banko transakcijas buvo numačiusi nusavinti J. Gubbos valdyto Gedminų dvaro žemes¹¹⁶ bei pastatyti kelis gyvenamuosius kvartalus šalia Jakų dvaro ir pievoje tarp

¹⁰¹ *Adreßbuch für die Königliche See-...*, S. 147.

¹⁰² MLE, t. 2, p. 154.

¹⁰³ G. Lietz, „Die Schulen der Stadt Memel“, *Memeler Dampfboot*, 144. Jhg., 1993 05 20, Nr. 5, S. 69 (toliau – Lietz...).

¹⁰⁴ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 255; Lietz...

¹⁰⁵ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 255; „Ein Spaziergang...“, S. 57.

¹⁰⁶ A. Juška, *Mažosios Lietuvos mokykla*. Klaipėda, 2003, p. 361; plg. Lietz...; II mokyklos adresas 1898 m.: Malūnų g. 24, 1926 m. – Malūnų g. 35, III mokyklos adresas 1898 m.: III Marienhofo skrg. 3, 1926 m. – Malūnų g. 88, pagal *Adreßbuch für die Königliche See-...*, S. 147; *Adreßbuch für die See- und Handelsstadt Memel 1926*, Memel, 1926, 4. Teil, S. 14 (toliau – *Adreßbuch für die See-...*).

¹⁰⁷ *Adreßbuch für die See-...*, 4. Teil, S. 14.

¹⁰⁸ H. Jurgeit, „Die Schmelzer Volksschulen“, *Memeler Dampfboot*, 135. Jhg., 1984 03 20, Nr. 3, S. 38 (toliau – Jurgeit...).

¹⁰⁹ Jurgeit...

¹¹⁰ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 343.

¹¹¹ *Adreßbuch für die Königliche See-...*, S. 147.

¹¹² „Die katholische Schule in Schmelz“, *Memeler Dampfboot*, 135. Jhg., 1984 03 20, Nr. 3, S. 38.

¹¹³ *Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1934 metais...*, p. 284–285.

¹¹⁴ Kurschat..., S. 500.

¹¹⁵ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 237.

¹¹⁶ P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992, p. 196 (toliau – Žostautaitė...).

Rumpiškės, senamiesčio ir Spitzhuto. 1934 m. Finansų ministerija įsteigė AB „Statyba“, kuri, Žemės bankui finansavus, dviejose vietose nupirko apie 72 ha žemės¹¹⁷. Kaip žinoma, kvartalą Smeltėje 1936 m. suprojektavo Kauno arch. V. Landsbergis-Žemkalnis. Iš visuomeninių pastatų kvartale buvo numatyta statyti teatrą, katalikų bažnyčią bei turgaus halę¹¹⁸. „Statybos“ bendrovė iki 1939 m. abiejuose kvartaluose pastatė 132 namus¹¹⁹, nutiesė naujas gatves¹²⁰, spėta baigti ir arch.-inž. O. Korallus suprojektuotos Valstybinės amatų mokyklos statyba. Katalikų bažnyčiai statyti buvo suburtas iniciatyvinis komitetas, vadovaujamas Ernesto Galvanausko, atidarytos sąskaitos Lietuvos ir Žemės bankų skyriuose¹²¹. Tačiau 1939 m. pakitusi politinė situacija šiuos planus nutraukė.

Be naujai pastatyto kvartalo, prieš Antrąjį pasaulinį karą taip pat jau buvo užstatyta beveik visa teritorija tarp Minijos ir Nemuno gatvių iki dab. Sulupės gatvės bei visa Nemuno gatvė¹²². Kelios išlikusios fotonuotraukos ir seni atvirukai leidžia teigti, kad Smeltėje būta neaukštų, vieno dviejų aukštų, mūrinių ir medinių pastatų.

6. Prijungimas prie miesto

Kalbant apie Smeltės prijungimą prie Klaipėdos, reikia pažymėti, kad vyriausybė jau nuo XIX a. pr. ėmė spausti Klaipėdos valdžią, kad aplinkiniai priemiesčiai būtų sujungti su miestu. Klaipėdos magistratas, pavestas vyriausybės, pirmą kartą, atrodo, dar 1819 m. gruodį pasiūlė Klaipėdos tarybai su miestu sujungti Smeltę. Tačiau miesto taryba po metų šį pasiūlymą atmetė¹²³. Klaipėdos motyvai tada ir vėliau buvo aiškūs: miestas nenorėjo užsikrauti vargano priemiesčio administravimo naštos. Vis dėlto apie 1850 metus Klaipėdos taryba buvo vėl smarkiai atakuojama dėl Smeltės prijungimo. Pvz., 1848 m. Smeltės komunos valdyba pati kreipėsi į vyriausybę, siūlydama dalį savo komunos teritorijos – iki Bajoriškosios Smeltės – perleisti miestui. Vyriausybė pasiuntė į Klaipėdą įgaliotinį, skatinusį magistratą spręsti reikalą. Tačiau magistrato atstovai aiškiai pareiškė, kad šis sujungimas miestą tik apsunkintų¹²⁴. Toliau įgyvendinant naujus 1850 m. apskričių ir bendruomenių nuostatus, buvo parengtas projektas smarkiai išplėsti Klaipėdos valdas. Tąsyk prie miesto siūlyta jungti ir Spitzhuta, Gintaro pelkės kaimą bei Smeltę iki Bajoriškosios Smeltės¹²⁵. 1852 03 17 ir 1876 09 21 miesto tarybos posėdžiuose vėl buvo atmesti eiliniai pasiūlymai prijungti Smeltę¹²⁶, nepaisant to, kad apie 1880 metus Karališkosios Smeltės atstovai beveik vienbalsiai, o Bajoriškosios Smeltės – vienbalsiai pasisakė už savo komunų prijungimą prie miesto¹²⁷.

1034 ha Smeltės valsčius buvo prijungtas prie miesto tik 1918 04 01. Tada Klaipėda perėmė ir Rumpiškės bei Joniškės dvarų valdas ir Bomelsvitės komunos teritoriją¹²⁸. Miesto gyventojų skaičius po prijungimo atitinkamai išaugo daugiau kaip trečdaliu: 1918 01 01 mieste gyveno 20 884, o 1919 01 01 – jau 29 119 gyventojų¹²⁹. Šis prijungimas leido įsteigti savarankišką, nuo krašto apskrities nepriklausomą, Klaipėdos miesto apskritį.

¹¹⁷ Žostautaitė..., p. 194.

¹¹⁸ Tatoris, *Senoji Klaipėda...*, p. 65.

¹¹⁹ Žostautaitė..., p. 194.

¹²⁰ Dabartinės Alyvų, Balandžių, Bijūnų (1939 m. – Spitzhuto g.), Birutės (1939 m. – Erikos g.), Gėlių, Jurginų, Lelijų, Rūtų (1939 m. – Dailidžių g.), Šermukšnių (1939 m. – W. Hirschbergerio g.), Tulpių gatvės.

¹²¹ V. Pupšys, „Katalikų bažnyčios Klaipėdoje“, *Klaipėdos kultūros raidos bruožai*, Klaipėda, 1992, p. 31.

¹²² Nachdruck aus Kartenbeständen des ehemaligen Reichsamtes für Landesaufnahme. Bezugsquelle: Institut für Angewandte Geodäsie. Topographische Karte 0392 Schmelz, hrsg. von der Preußischen Landesaufnahme 1912, Nadelabweichung für Mitte 1936.

¹²³ Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert...*, S. 16.

¹²⁴ Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert...*, S. 17.

¹²⁵ Sembritzki, *Geschichte des Kreises...*, S. 278–279.

¹²⁶ Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert...*, S. 19, 23.

¹²⁷ Sembritzki, *Memel im 19. Jahrhundert...*, S. 23.

¹²⁸ Willoweit..., S. 186, 746.

¹²⁹ Willoweit..., S. 747.

The Questions of the Smelte's history

Summary

The paper aims to examine a history of the villages, situated south of Klaipėda along the Curonian Lagoon, and unified into Smeltė (Schmelz) Communities in the 19th century. On the grounds of cartographical material and other historical sources it attempts to review the essential points of development of the place from the beginning of the 16th to the middle of the 20th century.

Evidently a village in Smeltė was growing with foundation of an inn in the end of the 15th century. The oldest part of this village built up in the influx of the Smeltalė (Schmeltelle) River, on both banks of it. A part of territory in Smeltė became heritable domain of the possessors of Gedminai (Gut Götzhofen) and when in 1707 the manor was granted with the proprietary rights, this territory became private property of last-mentioned manor. There's a strong presumption that plague of 1709-1711 heavily emptied the village. In the middle of the 18th century when Klaipėda activated its relations with the southern suburbs and bondage in domains of the Prussian king was abolished the settlements in the royal territory between proprietary Smeltė and Bernsteinbruch started to develop as well. Therefore in the end of the 18th – beginning of the 19th century in the territories from Klaipėda to the influx of Smeltalė sporadic villages formed rather integral territory which entirely gradually was entitled as Smeltė. In the middle of the 19th century in accordance with subordination of land-owning the Communities of Proprietary (Adlig) and Royal (Königlich) Smeltė were founded. In 1902 both Communities were unified into Smeltė district (Amtsbezirk). The urbanistical centre of Smeltė in the 19th century moved from the Proprietary Smeltė closer to the town, actually to Bernsteinbruch. Active development of wood manufacturing, at first in the same Bernsteinbruch, influenced the alternation of image of Smeltė – previously dominated fishermen were replaced by industrial classes. Fairly important alterations were associated with construction of Königs-Wilhelm Channel and building of cellulose and paper factory in Smeltė. Due to active intercourse between Klaipėda and its southern suburbs the Smeltė district was at last incorporated into the town in 1918. Till 1939 Smeltė had been quite successfully integrated and construction of new residential quarter between the town and its former suburb in the late 1930's furthered this integration.